

جایگاه حقوقی زوجین در زندگی مشترک با توجه به رساله الحقوق

ساجده العبدلخانی^۱

چکیده

خانواده اولین و مهمترین نهاد اجتماعی است که همواره بخش قابل توجهی از اشتغالات فکری انسان را تشکیل می دهد. در دین مبین اسلام نیز خانواده جایگاه والایی دارد و اصل، پایه و اساس جامعه است. خانواده، مهمترین وسیله برای اصلاح جامعه معرفی است. بنابراین، استحکام هرچه بیشتر این نهاد مقدس، امری لازم و ضروری است و این امر مهم فقط با تلاش دو رکن اصلی این نهاد یعنی، زن و شوهر به دست می آید که با رعایت حقوق یکدیگر نسبت به هم می توانند پایه این نهاد را مستحکم بنا نهاده و به پیش برند. واضح و روشن است که بی توجهی به این حقوق (با توجه به نقش محوری و تأثیرگذار آنها در خانواده) علاوه بر آسیب پذیر نمودن رابطه همسران می تواند روابط سایر اعضای خانواده را آشفته کند و حتی خانواده را در معرض خطر فروپاشی قرار دهد. نوشتار حاضر، حقوق زوجین از دیدگاه امام سجاد علیه السلام در رساله الحقوق را بررسی می کند.

واژگان کلیدی: خانواده، حقوق، زوجین، اسلام، امام سجاد علیه السلام، رساله الحقوق.

۱. مقدمه

خانواده نهاد مقدسی است که زن و مرد عضو اصلی و مهم آن را تشکیل می دهند. خانواده این قدرت را دارد که افراد خود را به معراج هدایت کند و یا به مقام شیطان و شیطان صفتان تنزل دهد. برای آنکه خانواده بتواند افراد خود را به سعادت و تعالی برساند، لازم است هریک از افراد آن تلاش کنند و حقوق و تکالیف خود را انجام دهند. اسلام در مورد حقوق خانوادگی زن و مرد فلسفه خاصی دارد و برای زن و مرد

^۱. دانش پژوه سطح ۴ فقه خانواده، مدرس گروه علمی- تربیتی فقه خانواده، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم العالمیه، ایران.

حقوق و تکالیفی وضع کرده است که بعضی از این حقوق بین زن و شوهر مشترک است و بعضی دیگر خاص هر کدام است. در مقاله حاضر سعی شده است براساس فرمایشات امام سجاد علیه السلام حقوق زن و مرد در مقابل یکدیگر تبیین شود. از این رو مطالب آن در سه بخش حقوق مشترك زوجین، حقوق اختصاصی زن بر مرد زن و حقوق اختصاصی مرد بر زن در زندگی مشترک سامان یافته است. مالکیت اقتصادی، توارث، حسن معاشرت، تأمین نیازهای جنسی، احترام متقابل و... از حقوق مشترك زوجین، مهریه، نفقه، مضاجعت و... از حقوق اختصاصی زن بر مرد و تمکین، اطاعت از شوهر، حفظ اموال شوهر، سرپرستی خانواده و... از حقوق اختصاصی مرد بر زن معرفی شده است.

۲. ازدواج سنت مؤکد

نهاد خانواده از منظر اسلام، جایگاه و قداست ویژه‌ای دارد که قابل مقایسه با هیچ نهاد دیگری نیست. حکمت قداستی که اسلام به خانواده بخشیده است ارزش گذاری معنوی بر پیوند خانوادگی، زمینه سازی برای تقویت این رابطه و پیشگیری از فروپاشی آن است. قداست ازدواج و خانواده، سد محکمی در برابر سوء استفاده جنسی از زن به عنوان يك کالا یا ابزار فروش کالا و مانع بردگی مدرن زن است. خطری که امروز نسل بشر را تهدید می کند تقدس زدایی از کانون خانواده است. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۹، ص ۱۲۱) اسلام می گویند نگاه قدسی به ازدواج را در میان مردم گسترش دهد. این مدعا از تعبیرهای روایات اسلامی با دلالت های صریح یا تلویحی استفاده می شود. نمونه های زیر، رویکرد ارزشی و قدسی اسلام به خانواده را منعکس می کند: امام سجاد علیه السلام فرمود: «هر کس برای رضا و خشنودی خداوند ازدواج کند و با خویشان خود صلح رحم نماید خداوند او را در قیامت مفتخر و سربلند می کند» (طبرسی، ۱۳۸۵، ص ۱۶۶). اگر در آموزه های اسلام به افراد سفارش می شود که پیش از اقدام به ازدواج، برای انتخاب همسر و انجام مراسم در مراحل بعدی، رفتارهای خود را با نماز، دعا و توکل بر خدا همراه کنند. به این دلیل است که به ازدواج رنگ و بوی معنویت دهند و به آن تقدس بخشند تا بتوانند زمینه تکامل انسانی را فراهم کنند (سالاری فر، ۱۳۸۵، ص ۳۴).

۳. نعمت بودن زن و شوهر

زنشویی و ازدواج یک نیاز طبیعی است. در سایه آن، تشکیل خانواده و زندگی مشترک رسمیت پیدا می‌کند و برای این زندگی مشترک قوانین و مقرراتی قرار داده می‌شود. در روایتی از امام سجاد علیه السلام از هر یک از زن و مرد برای دیگری به نعمت تعبیر شده است: «و یَعْلَمُ أَنَّ ذَلِكَ نِعْمَةٌ مِنْهُ عَلَيْهِ؛ باید زن و مرد بدانند که هریک برای دیگری نعمت است» (نصیرزاده، ۱۳۸۲، ۱۴۸/۲؛ صدوق، ۱۴۱۳، ۶۲۱/۲). امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: «كُلُّ وَاحِدٍ مِنْكُمْا يَجِبُ أَنْ يَحْمَدَ اللَّهَ عَلَى صَاحِبِهِ؛ واجب است که زن و مرد بر نعمت وجود دیگری خدا را سپاس گویند» (نصیرزاده، ۱۳۸۲، ۱۴۸/۲؛ صدوق، ۱۴۱۳، ۶۲۱/۲). اگر به این تعبیرات امام سجاد علیه السلام خوب توجه شود، مشخص می‌شود که ایشان سعی دارد این منظر و دیدگاه را در زن و مرد القا کند که نگاه هردو به یکدیگر نگاه نعمت باشد؛ یعنی چیزی که بدان محتاج بوده‌اند و حال با به دست آوردن آن، نیاز خود را برآورده می‌بینند، پس باید قدر این نعمت را بدانند. امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: «و ان كان حَقُّكَ عَلَيْهَا أَغْلَظَ و طَاعَتُكَ بِهَا أَلْزَمَ فِيمَا أَحَبَّتْ و كَرِهَتْ مَا لَمْ تَكُنْ مَعْصِيَةً» (نصیرزاده، ۱۳۸۲، ۱۴۸/۲؛ صدوق، ۱۴۱۳، ۶۲۱/۲). چون مرد مسئول است و روزی باید پاسخ‌گو باشد، زن موظف است نسبت به فرامین او تمکین کند به شرط آنکه مرد و مدیر خانواده پا را از قواعد و محدوده معین فراتر نگذارد. گام اول مانند همه کسانی که از نظر اجتماعی مسئولیتی می‌پذیرند برای انجام درست و صحیح آن به اصلاح دیدگاه خود، نسبت به حوزه مسئولیتش اهتمام ورزد و بداند که زن و همسر با سایر مجموعه‌هایی که بر آنها ریاست دارد، متفاوت است. برای مثال اگر در اداره‌ای برای حل مشکلات و اداره آن مجموعه، گاه باید به خشونت متوسل شود در خانواده به‌ویژه درباره همسر نباید از این شیوه استفاده کرد. مرد باید بداند که خداوند متعال، همسر را برای آرامش، رفاه و انس قرار داده است.

همان‌طور که در فرمایش امام سجاد علیه السلام در آغاز سخن آمده بود: «وَأَمَّا حَقُّ رَعِيَّتِكَ بِمَلِكِ النِّكَاحِ فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ جَعَلَهَا سَكْنًا و مُسْتَرَاحًا و أُنْسًا و وَاقِيَةً؛ خداوند متعال، زن را برای آرامش، موانست و نگهداری مرد آفریده است». (نصیرزاده، ۱۳۸۲، ۱۴۸/۲؛ صدوق، ۱۴۱۳، ۶۲۱/۲) مدیر خانواده باید بداند که خانه،

محیط سکوت، آرامش، انس، محبت، صفا و صمیمیت است و آنکه موجبات موانست، رفاه و آرامش را فراهم می‌آورد، همسر است. خانه، بدون همسر گرمی و صفا نخواهد داشت. خداوند در قرآن می‌فرماید: «و من آیاته أن خلق لكم من أنفسكم أزواجا لتسكنوا إليها و جعل بینكم مودة و رحمة ان فی ذلك لآیات لقوم یتفكرون؛ از نشانه‌های خداوند این است که همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد. در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند» (روم: ۲۱).

۴. حقوق مشترک زوجین

۴-۱. حق مالکیت اقتصادی

اسلام با وجود عقیده مردم زمان ظهور خود، استقلال زن را همچون مرد در تملک و تصرف و تمتع از اموالش به رسمیت شناخته است و حق مالکیت را از جمله حقوقی می‌داند که مشترک بین زن و مرد است و همان‌گونه که مرد اختیار اموال و دارایی‌های خود را دارد اختیار اموال و دارایی‌های زن هم به‌عهده خود اوست و هیچ‌کس نمی‌تواند در تصرف و تملک دارایی‌های زن دخالت کند. قرآن مجید می‌فرماید: «للرجال نصیب مما اکتسبوا و للنساء نصیب مما اکتسبن؛ مردان را بهره‌ای است از آنچه حاصل کرده‌اند و زنان را بهره‌ای است از آنچه حاصل کرده‌اند» (نساء: ۳۲). با آوردن دو جمله جدا و مستقل، هیچ‌جا تردیدی نمی‌ماند که زن در اموالی که کسب کرده یا اموالی که به ارث به او رسیده است حق مسلم و اختیار تام دارد و این حقوقی است که اسلام یک‌هزار و چهارصد سال پیش به او عطا کرده است. در حالی که هنوز در اروپای باصطلاح آزاد شده هنوز زنان آن‌طور که باید و شاید حق اداره اموال خود را بعد از ازدواج ندارند و حتی در بعضی موارد حقوق دریافتی در مقابل کار یکسان به زنان مبلغ کمتری پرداخت می‌شود (استاد ملک، ۱۳۸۱، ص ۲۶۹). اسلام در حالی حق مالکیت را به‌طور مساوی به زن و مرد می‌دهد که این حتی در طول تاریخ برای زنان نادیده گرفته می‌شد بلکه خود زن به‌دیده یک مال و ملک برای دیگران نگریسته می‌شد. در مواردی هم که زن مالک شناخته می‌شد اهلیت تصرف و تمتع آن را نداشت.

خداوند با بیان این آیه مسلم کرد که دستاورد و درآمد زن، ملک خود اوست و شوهر یا مرد دیگری نمی‌تواند خود را مالک آن یا شریک در آن بداند. (نورحسین فتیحه، ۱۳۷۹، ص ۷۵) در قوانین مقدس اسلام، زن شوهردار مانند زنان بی‌شوهر در اداره اموال و امور مالی مخصوص به خود مختار است و حق خرید و فروش و تمام معاملات را در مورد دارایی خود دارد و در انجام معاملات نسبت به اموال خود آزاد و مستقل است و به هیچ‌وجه اجازه شوهر در آن مداخلیتی نخواهد داشت؛ زیرا مالکیت حقی است مستقل که هرکس درباره اموال خود دارد. همچنان که حق تسلط مردان در اموال خودشان محرز است و حق هرگونه اختیار در مصارف آن را دارند، زنان نیز چنین تسلطی را در اموال و دارایی خویش دارند (محقق، ۱۳۶۰، ص ۳۶۶).

۴-۲. حق توارث

از قواعد اصلی و اولیه ارث در اسلام این است که زنان نیز مانند مردان سهم مشخص از ارث می‌برند. ارث بردن نیز فرعی از حق مالکیت است و زن در بسیاری از تمدن‌ها به‌ویژه در عهد طلوع اسلام از ارث محروم بود و ارث دادن به زن، چیزی قابل طرح محسوب نمی‌شد. اسلام این رسم جاهلیت را شکست و برای زن نیز مانند مرد حقی مسلم از ارث گذاشت. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «للرجال نصیب مما ترک الودان و الأقربون و للنساء نصیب مما ترک الودان و الأقربون؛ برای مردان سهم است از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان بگذارند و برای زنان سهم است از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان بگذارند» (نساء: ۷). خداوند در قرآن با این آیه زن را در کنار مرد و همانند او و ذی‌حق در دریافت ارث معرفی کرد و استقلال او را نشان داد. در شرایطی که در جامعه عرب آن روز و حتی در سایر ملل معاصر، زن نه ارث می‌برد و نه حق مالکیت داشت. علامه طباطبایی در تفسیر گران‌بهای خود درباره این اختلاف می‌گوید: «نتیجه این‌گونه تقسیم ارث بین مرد و زن آن است که در مرحله تملک، مرد دوبرابر زن مالک می‌شود، ولی در مرحله مصرف، همیشه زن دوبرابر مرد بهره می‌برد؛ زیرا زن سهم و دارایی خود را برای خود نگه می‌دارد، ولی مرد باید نفقه زن را نیز بپردازد و در واقع نیمی از سهم و دارایی خود را صرف زن می‌کند» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۱۵/۴).

در روایتی از امام صادق علیه السلام در مورد ارث زن آمده است که ابن ابی العوجاء گوید: «چرا زن بینوا و ناتوان یک سهم ارث برده و مرد دو سهم این پرسش را به امام صادق علیه السلام گفتند. حضرت علیه السلام فرمود: بر زن جهاد، نفقه و دیه عاقله واجب نیست بلکه این امور به عهده مردان است. از این رو مردان دو سهم و زنان یک سهم دارند». (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۴۳۶/۱۷) سؤال دیگری که در این مورد وجود دارد این است که آیا اختصاص نصف حق الارث مرد به زن از این مقوله ناشی نمی شود که زن نصف مرد است و کمال انسانی را فقط می توان در وجود مرد نظاره کرد. این گمان و پندار ناصحیحی بیش نیست؛ زیرا تمام مسئولیت هایی که مرد به عهده دارد بر دوش زن نیز سنگینی می کند. از این رو می توان گفت که زن مانند انسانی کامل در قبال اعمال و رفتار خویش درست به اندازه مرد در برابر اعمال خویش مسئول است (فضل الله، ۱۳۷۸، ص ۱۷).

۳-۴. حسن معاشرت

یکی از حقوق و وظایف متقابل و مشترک زوجین، حسن معاشرت نسبت به یکدیگر است. در زندگی زناشویی یکی از دستورات اخلاقی که بسیار مورد تأکید قرآن و پیشوایان دین است تا جایی که این دستور اخلاقی جنبه حقوقی و تکلیفی پیدا کرده است همین مسئله حسن معاشرت و خوش رفتاری با یکدیگر است. زن و شوهر در محیط خانواده باید علاوه بر محتوای کلام، در انتخاب قالب آن نیز دقت کافی را داشته باشند تا اثرش بر دیگری پایدار و پردوام باشد. امام سجاد علیه السلام فرمود: «گفتار نیک، فرد را نزد خانواده محبوب نماید» (صدوق، ۱۳۶۲، ۳۱۷/۱). حسن معاشرت و دوستی با یکدیگر و گذشت و اغماض از لغزش های یکدیگر را می توان از اصول پیشگیری و بهداشتی زندگی زناشویی دانست که با اجرای درست و دقیق آنها زندگی زن و شوهر را از آلوده شدن به بیماری های نشوز و شقاق و از مرگ و انهدام کانون زندگی مشترک یعنی، طلاق مصونیت می بخشد (نیک، ۱۳۷۵، ص ۱۵۷).

قرآن کریم با به کار بردن کنایات و استعارات زیبا و لطیف، این وظیفه اخلاقی مهم را متذکر می شود. در سوره نساء به مردان توصیه می کند که با همسران تن به نیکویی معاشرت کنید: «و عاشروهن بالمعروف» (نساء: ۱۹) و با همسران تن با اخلاق نیکو معاشرت کنید و به دنبال آن اضافه می کند: «فان

کرهتموهن فعسی أن تکرهوا شیئا و يجعل الله فيه خيرا كثيرا» یعنی؛ اگر به جهاتی از همسران خود رضایت کامل نداشته باشید و بر اثر اموری آنها در نظر شما ناخوشایند باشند، فوراً تصمیم به جدایی و یا بدرفتاری نگیرید و تا آنجا که قدرت دارید، مدارا کنید. بنابراین، تا کارد به استخوان شما نرسد سزاوار است معاشرت به معروف و رفتار شایسته را ترک نکنید (نیک، ۱۳۷۵، ص ۱۵۷). باید توجه داشت که تعبیر به «خیرا کثیرا» که در آیه به همسرانی که مدارا می‌کنند، نوید داده شده است مفهوم وسیعی دارد که یکی از مصادیق روشن آن، فرزندان صالح و بایاقت و ارزشمند است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰، ۳/۳۲۰-۳۲۱). بنابراین، حسن معاشرت حق و و وظیفه طرفین است. اسلام به احسان به خانواده دعوت می‌کند و هرچه را به بنیان خانواده زیان برساند، حرام می‌کند.

خداوند می‌فرماید: «و عاشروهن بالمعروف» (نساء: ۱۹). همچنین می‌فرماید: «و لا تضاروهن لتضيقوا علیهن» (طلاق: ۶). امام علی علیه السلام می‌فرماید: «أحسن الصحبة لها فیصفو عیشك؛ با همسرت خوش رفتار باش تا زندگی‌ات باصفا گردد» (صدوق، ۱۴۱۳، ۴/۳۹۲). در روایت دیگری از امام سجاد علیه السلام نقل شده است: «و اما حق الزوجه فان تعلم ان الله عزوجل جعلها لك سكنا و انسا فتعلم ان ذلك نعمه من الله عليك فتكرمها و ترفق بها و ان كان حقاك أوجب فان لها عليك أن ترحمها؛ حق زن این است که بدانی خداوند عزوجل او را مایه آرامش و انس تو قرار داده و این نعمتی از جانب اوست، پس احترامش کن و با او مدارا نما هر چند حق تو بر او واجب‌تر است، ولی این حق اوست که با او مهربان باشی» (صدوق، ۱۴۱۳، ۲/۶۲۱).

۴-۴. آراستگی ظاهر

در آموزه‌های دینی سفارش شده است که زن و شوهر در محیط خانه، خود را برای یکدیگر آراسته کنند. زن در خانه باید خود را برای شوهر آرایش کند، لباس زیبا و جذاب بپوشد، زیورآلات خود را در بربکند، خود را خوش بو سازد و برای شوهر دلربایی کند. (حیدری، بی‌تا، ص ۱۴۸) پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ زنی که از او درباره حقوق شوهر بر همسرش پرسید، فرمود: «وظیفه زن آن است که خود را به خوش‌بوترین عطرها معطر سازد، بهترین لباس‌هایش را بپوشد، بهترین زیورآلاتش را در بربکند و صبح و شام خود را به شوهرش

عرضه کند» (کلینی، ۱۴۰۷، ۵/۵۰۸). همان‌گونه که مرد از همسر خود انتظار دارد با شیوه‌ها و وسایل گوناگون رغبت او را برانگیزد زن نیز چنین انتظاری دارد و مرد باید جنبه‌های روانی و غریزی او را در نظر بگیرد (حیدری، بی‌تا، ص ۱۴۷-۱۴۸). حضرت امام رضا علیه السلام پاکیزگی را از خوب‌ترین اخلاق پیامبران برشمرده و سفارش نموده است زن و شوهر باید برای یکدیگر پاکیزه و آراسته باشند تا مهرشان در دل یکدیگر پایدار بماند (مظاهری، ۱۳۹۱، ص ۱۲۹).

۴-۵. تأمین نیاز جنسی

یکی از عوامل بسیار مهم در رضامندی زن و شوهرها از زندگی خانوادگی، احساس رضایت از روابط جنسی است. تأمین نیاز جنسی افراد در خانواده اهمیت بسیاری دارد. نخستین انگیزه‌ای که انسان را به سوی ازدواج و زندگی مشترک سوق می‌دهد نیاز زیستی و غریزی است. (حیدری، بی‌تا، ص ۱۴۳) نقش جنسی همسر به مجموعه وظایف و انتظارات الزامی یا ترجیحی اشاره دارد که برای هر فرد در بعد نیازهای جنسی مقرر شده است. غریزه جنسی، کشش و جاذبه‌ای است که دو جنس مخالف را به هم نزدیک می‌کند و باعث تشکیل خانواده می‌شود. در نظام آفرینش با رفع نیاز جنسی، نیاز عاطفی انسان تأمین می‌شود و در نتیجه انسان می‌تواند به آرامش و سکونی که به زوجین وعده داده شده است، دست یابد. این واقعیت وقتی تحقق می‌یابد که زن و شوهر هر یک با آگاهی کامل به نقش جنسی خود و با میل و رغبت و آمادگی‌های کامل به آن بپردازند (رشیدپور، ۱۳۸۸، ص ۱۶۸). بدیهی است محیط خانواده مناسب‌ترین محیط برآورده کردن این نیازهاست؛ زیرا چنان‌که ایور موریش نیز تأکید کرده است: «هرچند واضح است که می‌توان این نیازها را در خارج از نهاد خانواده و ازدواج برآورده کرد، ولی این نکته نیز واضح است که ارضای نامحدود خواسته‌های جنسی به فروپاشی نظام جامعه و مناسبات آن منجر می‌شود» (موریش، ۱۳۷۳، ص ۱۷۲).

۴-۶. احترام متقابل

انسان به صورت فطری دارای کرامت و حرمت است و به همین دلیل باید از احترام برخوردار باشد و از تحقیر به دور باشد. امام سجاد علیه السلام احترام به زن در محیط خانواده را یکی از حقوق زن می‌داند که رعایت آن می‌تواند نقش مهمی در تحکیم روابط بین همسران داشته باشد. آن حضرت می‌فرماید: «و اما حق زن و همسر آن است که احترامش کنی» (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۴۲۱).

۵. حقوق اختصاصی زن بر مرد

۱-۵. مهریه

اولین حقی که قرآن برای زن ذکر کرده است، مهریه است. خداوند می‌فرماید: «و آتوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنَّ طَبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا؛ مهریه زنان را به طور کامل به عنوان یک بدهی و عطیه به آنان بپردازید. اگر آنها چیزی از آن را با رضایت خاطر به شما ببخشند، حلال و گوارا مصرف کنید» (نساء: ۴). در مکتب اسلام مهریه نوعی حرمت نهادن کم نظیر یا بی نظیری است که در هیچ یک از ادیان و فرهنگ‌ها با این شیوه و ترتیب سابقه ندارد. ارج نهادنی که برخاسته از صفا، صمیمیت و علاقه درونی است. در روایتی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «افضل نساء امتی اصبحهنَّ وجها و اقلهنَّ مهرا؛ بهترین زنان امت من کسانی‌اند که زیبارو باشند، اما مهریه آنان کم باشد» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۳۱/۲۰؛ کلینی، ۱۴۰۷، ۳۲۴/۵). امیرالمؤمنین علیه السلام در روایتی می‌فرماید: «لا تُعَالُوا بِمُهْرٍ النِّسَاءِ فَتَكُونَ عداوة؛ اگر مهریه زنان را سنگین قرار دهند نتیجه‌اش ایجاد دشمنی است» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۲۵۲/۲۱). سنت رسول الله صلی الله علیه و آله هم بر این بود که مهریه دختران کم باشد. حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «ما نکح رسول الله صلی الله علیه و آله من نسائه الا على اثنتی عشرة أوقیة و نصف الأوقیة من فضة و على ذلك أنکحنی فاطمة علیها السلام فالأوقیة أربعون درهما؛ پیغمبر صلی الله علیه و آله زن‌های متعددی داشت و برای هیچ یک از آنها بیشتر از پانصد درهم مهریه قرار نداد و بر همین منوال هم من، امیرالمؤمنین علیه السلام و فاطمه زهرا علیهما السلام ازدواج کردیم» (مغربی، ۱۳۸۵، ۲۲۰/۲، نوری، ۱۴۰۸، ۶۲/۱۵).

در روایتی دیگری از امام رضا علیه السلام نقل شده است که فرمود: «اذا تزوّجت فأجهّد أن لا یجاوز مهرها مهر السنّة و هو خمس مائة درهم فعلى ذلك زوج رسول الله صلی الله علیه و آله و تزوّج نساءه؛ اگر تصمیم گرفتی ازدواج کنی، سعی کن که مهریه از مهر سنت که پانصد درهم است تجاوز نکند که پیغمبر صلی الله علیه و آله نیز به همین صورت ازدواج خود را منعقد فرمود» (نوری، ۱۴۰۸، ۱۵/۶۲). در روایتی ماجرای خواستگاری مولا امیرالمؤمنین علیه السلام چنین آمده است: وقتی که حضرت علیه السلام به خواستگاری فاطمه علیها السلام اقدام کرد رسول اکرم صلی الله علیه و آله از امیرالمؤمنین علیه السلام سؤال کرد: «چیزی برای مهریه داری یا نه؟ با پاسخ منفی حضرت مواجه شد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: زرهی را که در فلان جنگ به دست آوردی یا من به تو داده‌ام چه کردی؟ امیرالمؤمنین علیه السلام در جواب عرض کرد: آن زره موجود است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: همان زره را بیاور. حضرت امیر علیه السلام آن زره را به خدمت رسول اکرم صلی الله علیه و آله تقدیم کرد. حضرت عده‌ای را مأمور کرد که زره را به بازار برده، بفروشند». بنابر آنچه در روایت نقل شده است زره با قیمت ۴۸۰۰ درهم به فروش رفت و پول آن را مهریه قرار دادند و عقد ازدواج منعقد شد و بعد هم رسول اکرم صلی الله علیه و آله دستور دادند از همان پول برای فاطمه علیها السلام جهیزیه فراهم کرد (مجلسی، ۱۴۰۴، ۳/۱۴۰). در اینجا توجه به این نکته مهم است که بزرگ‌ترین شخصیت و ارزشمندترین خانواده اسلامی یعنی، شخص رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرزندشان فاطمه زهرا علیها السلام و داماد و پسرعمویشان امیرالمؤمنین علیه السلام از دادن مهریه غفلت نکرد و اجازه نداد که بر ذمه باقی مانده یا آن قدر سنگین باشد که توان پرداخت آن را نداشته باشند و یا فراهم کردن جهیزیه، وزر و وبال برعهده خانواده دختر باشد که پسران و دختران از آن گریزان باشند و خانواده‌ها از شوهر دادن دختران و زن دادن پسرها فرار کنند.

۵-۲. نفقه و مسکن

یکی دیگر از حقوقی که زن نسبت به مرد دارد، حق نفقه و مسکن است. به حکم آیه شریفه قرآن که در سوره مبارکه طلاق ذکر شده است: «لینفق ذو سعة من سعته و من قدر علیه رزقه فلینفق ممّا آتاه الله لا یکلّف الله نفسا الا ما آتاه سیجعل الله بعد عسر یسرا؛ آنان که امکانات وسیعی دارند باید از امکانات وسیع خود انفاق کنند و آنان که تنگدست هستند از آنچه که خدا به آنان داده انفاق نمایند. خداوند

هیچ کس را جز به مقدار توانایی که به او داده است، تکلیف نمی‌کند. خداوند به زودی بعد از سختی‌ها آسانی قرار می‌دهد» (طلاق: ۷). در این آیه خداوند فرمان می‌دهد که انسان باید از همه توانش برای فراهم کردن نفقه همسر خود استفاده کند. همچنین روایات فراوانی وجود دارد که مورد استناد علما در این حکم حقوقی اسلام قرار گرفته است که مسئله نفقه و مسکن را از حقوق الزامی همسران می‌دانند. نکته‌ای که درباره حق صداق، نفقه و مسکن وجود دارد و در مباحث مقدماتی و بیان امام سجاد علیه السلام نیز بیان شده این است که باید بر محیط، شرایط و فضای زندگی صمیمیت و دوستی حاکم باشد تا مرد و زن در کنار یکدیگر احساس آرامش و رفاه کنند. اگر چنین شد، انسان به عنوان محبوب و مطلوب خود نه تنها به همسرش مسکن می‌دهد و خوراک و پوشاک او را تأمین می‌کند بلکه سعی می‌کند در حد توان خود، بهترین‌ها را برایش فراهم کند.

اگر از منظر و نگاه امام سجاد علیه السلام به زندگی زنشویی نگاه شود، حقوق مهریه، مسکن، خوراک و پوشاک از نظر عاطفی حقوق بسیار ضروری است، اما از آنجا که در میان انسان‌ها، عواطف در یک سطح نیست شرع مقدس نظام مدونی را برای این حقوق عاطفی مقرر فرموده است که نباید از این چهارچوب معین کمتر باشد. در شرع مقدس برای مهریه حداقل و حداکثری قرار نداده‌اند. آنچه که هست، توصیه به اصل وجود مهریه است و براساس نظر فقهای شیعه، قوام عقد با مهریه است و اگر برای عقدی مهریه قرار ندهند مهرالمثل در نظر گرفته خواهد شد. روایتی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله آمده است که حضرت ضمن خطبه‌ای می‌فرماید: «و لهنَّ علیکم رزقهنَّ و کسوتهنَّ بالمعروف؛ از حقوق زن‌ها بر شما مردان، یکی خوراک آنهاست و دیگری لباس درخور شأن آنها» (نوری، ۱۴۰۸، ۲۱۷/۱۵). در این روایت هم حد محدودی ذکر نشده است. مرد موظف است آنچه را که جایگاه اجتماعی و شخصیت زن اقتضا می‌کند، تأمین کند. در کلام دیگری از حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است که می‌فرماید: «یُجَبَّرُ الرَّجُلُ عَلَى النِّفْقَةِ عَلَى امْرَأَتِهِ» (نوری، ۱۴۰۸، ۱۵۷/۱۵).

اگر مرد از پرداخت نفقه خودداری کند، حاکم شرع او را مجبور بر انجام این وظیفه می‌کند. در روایتی از حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام آمده است: «إِذَا لَمْ يَجِدِ الرَّجُلُ مَا يُنْفِقُ عَلَى امْرَأَتِهِ اسْتَوْنَىٰ فَإِنْ جَاءَهَا بِشَى

ء لَمْ يُفَرِّقْ بَيْنَهُمَا وَان لَمْ يَجِدْ شَيْئاً أَجْلاً وَفُرِّقَ بَيْنَهُمَا؛ اگر مرد نتواند نفقه زن را بپردازد به او فرصت داده می شود که آن را فراهم کند. اگر توانست این حق را ادا کند ادامه زندگی مقدور است و بین آنها جدایی ایجاد نخواهد شد، اما اگر نتوانست، حاکم او را ملزم به طلاق می کند و زن نیز می تواند تقاضای طلاق کند» (نوری، ۱۴۰۸، ۲۱۷/۱۵). در هر حال این وظیفه مرد هیچ ارتباطی به فقر و غنای همسر و نیاز و عدم نیازی ندارد. این وظیفه ای است که در شرع مقدس و در چهارچوب قانون ازدواج بر عهده مرد قرار داده شده است و حتی اگر طلاق صورت گیرد به حکم آیه شریفه سوره مبارکه طلاق که می فرماید: «أَسْكُونَهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُوهُنَّ لَتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ؛ زنان مطلقه را هر جا خودتان سکونت دارید و در توانایی شماست، سکونت دهید و با تنگ گرفتن بر آنها زیان نرسانید» (طلاق: ۶). فراهم کردن مسکن حتی در ایام عده طلاق از وظایف مرد است؛ یعنی حق ندارد قبل از اینکه عده او تمام شود او را از خانه خود بیرون کند. حتی در عده وفات چنین است که اگر شوهر از دنیا برود، ورثه شوهر حق ندارند تا پایان عده، همسر را از خانه بیرون کنند. باید توجه داشت که همه این وظایف در قبال چیزی جز حق زناشویی نیست؛ یعنی مرد نمی تواند بگوید: «من خوراک، پوشاک و مسکن تو را تأمین می کنم در عوض تو هم باید در خانه خدمت کنی، فرزند را شیر بدهی، لباس بشویی و... بلکه برای مرد حق زناشویی است». امام سجاد علیه السلام در آغاز بیان این حق فرمود: «مرد بداند که همسرش نعمت است، زن بداند که همسرش نعمت است و هر دو قدر این نعمت را بدانند».

۶. خوش رفتاری مرد نسبت به زن

اگرچه از نظر اخلاقی داشتن رفتاری خوش هم وظیفه مرد است و هم زن و از نظر عقلی هم رعایت این قاعده برای کیان خانواده و حسن جریان روند تکامل روحی و معنوی آن دو ضروری است، ولی قانون اسلام آن را وظیفه خاص مرد و حق اختصاصی زن قرار داده است، مشروط بر آنکه خود زن نیز به آن علاقمند باشد و اسباب و امکانات ظاهری آن را برای مرد فراهم و به وی کمک کند. در کلام امام سجاد علیه السلام این حق به وضوح دیده می شود آنجا که می فرماید: «وَأَمَّا رَعِيكَ بِمَلِكِ التَّكَاحِ فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ جَعَلَهُ سَكَنًا وَمُسْتَرَاحًا وَأَنْسَاءً وَوَأَقِيهَ وَكَذَلِكَ؛ و اما حق همسرت آن است که بدانی خداوند متعال با

آفرینش او وسیله آرامش، رفاه و انس و نگهداری تو را فراهم کرده و واجب است هر کدام از شما - زن و شوهر - بر نعمت وجود دیگری سپاس گوید و بداند که این نعمت الهی بر اوست». بر تو واجب است که نعمت الهی را گرامی داشته است در معاشرت با او خوش رفتاری و رفق پیشه کنی اگرچه حق تو بر زن سخت‌تر و رعایت مکروه و محبوب اگر معصیت و زیاده خواهی نباشد بر او لازم‌تر است، ولی زن حق مهربانی و انس بر تو دارد و جایگاه آرامش و آسایش، غریزه‌ای است که گریزی از انجام آن نیست و این حق بزرگی است (نصیرزاده، ۱۳۸۲، ۱۴۸/۲).

اسلام رفتار خوش و نیک خواهانه مرد را نسبت به زن حتی در هنگام عدم امکان ادامه زندگی و لزوم طلاق نیز واجب می‌داند. از این حق اختصاصی زن در قرآن با تعبیر تسریح به احسان یاد شده است (نورحسین فتیحه، ۱۳۷۹، ص ۹۵). «الطلاق مرتان فامساک بمعروف او تسریح باحسن» (بقره: ۲۲۹) «فامسکوهن بمعروف او سرحوهن بمعروف» (احزاب: ۲۳۱) «و سرحوهن سراحا جمیلا» (احزاب: ۴۹)؛ یعنی مرد هنگامی که قادر به نگهداری زن نباشد باید او را رها کند نیز لازم است که این رهایی به صورت احسان و محبت و باقی گذاشتن خاطره‌ای خوب باشد نه آنکه بابت جدایی از زن مالی مطالبه کند و نه به او شکنجه و آزاری برساند.

۷. حق المضاجعه

یکی از حقوقی که زن بر شوهر دارد حق المضاجعه یا حق هم خوابی است. هر زنی حق دارد هر چهار شب یک شب شوهرش با او بیتوته کند؛ یعنی شب را تا صبح با او به سربرد. (نیک، ۱۳۷۵، ص ۱۵۲) خداوند در قرآن می‌فرماید: «فلا تمیلوا کل المیل فتذروها کالمعلقه» (نساء: ۱۲۹). مفسرین معلقه را به زنی که نه طلاق داده شده و نه شوهردار است، معنا می‌کنند (طبرسی، ۱۴۱۵، ۱۲۱/۲). امام سجاد علیه السلام یکی دیگر از نقش‌های مرد در خانواده را نقش جنسی می‌داند که ایفای مناسب این نقش، تأثیر بسزایی در تحکیم نهاد خانواده دارد. امام سجاد علیه السلام درباره نقش جنسی شوهر می‌فرماید: «زن حق دارد که آرامشش در برآوردن لذتی که در انجام آن ناگزیر است، فراهم شود» (حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۶۲). آن حضرت اشباع غریزه جنسی و لذت بردن از یکدیگر را عامل و محور مهم سکون و آرامش در نهاد خانواده معرفی می‌کند. این

سخن حضرت به توجه خاص مرد به میل جنسی زن اشاره دارد و آرامشگری زن را منوط به اشباع درست غریزه جنسی اش می‌داند. عدم ارضای این نیاز موجب تنش و عصبیت و در نتیجه بروز درگیری‌های فراوان می‌شود. توصیه‌ها و آموزه‌های فراوان دین اسلام درباره نحوه اشباع غریزه جنسی نشان از اهمیت این غریزه و نقش کلیدی آن در تحکیم پایه‌های کانون خانواده دارد. نقش ارضای جنسی و عاطفی زن و شوهر در کاهش کجروی‌های اجتماعی به‌ویژه تخلفات جنسی امری است که به استدلال چندانی نیاز ندارد. فقهای اسلام می‌فرمایند: «مرد چه چهار زن داشته باشد و چه یک زن باید هر چهار شب یک شب را در کنار همسر دائمی به‌سرببرد، ولی در گذراندن سه شب دیگر اختیار با مرد است که چگونه آن شب‌ها را بگذراند» (محقق حلی، ۱۴۰۸، ۲/۳۳۴).

۸. حقوق اختصاصی مرد بر زن

چون میان حق و تکلیف ملازمه است زن در مقابل حقوق خود بر مرد، تکالیفی نیز دارد که حقوق خاص مرد محسوب می‌شوند. عمده این تکالیف اختصاصی زن یا به تعبیر دیگر، حقوق اختصاصی مرد عبارتند از:

۸-۱. تمکین جنسی

نقش جنسی زن در قبال شوهر که در منابع فقهی تحت عنوان حق تمکین بررسی می‌شود. تمکین به معنی حاضر بودن زوجه در بهره‌مند شدن زوج از اوست. (دهخدا، ۱۳۳۹، ۱۵/۹۴۵) به این معناست که زن باید امکان بهره‌گیری جنسی را برای شوهرش بدون هیچ‌گونه محدودیتی فراهم کند. امام سجاد علیه السلام درباره نقش جنسی زن می‌فرماید: «اگرچه حق تو (شوهر) بر عهده او (زن) سخت‌تر و فرمان‌پذیری از تو در آنچه دوست می‌داری و ناپسند می‌شماری تا جایی که گناه نباشد بر او لازم‌تر است» (حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۶۲).

تأمین نیازهای مرد و تمکین از خواسته‌های مرد، یکی از حقوق مرد بر زن بیان شده است. بدون شك نیاز جنسی یکی از اساسی‌ترین نیازهای مرد شمرده می‌شود. خداوند در *قرآن* می‌فرماید: «نساء کم حرث لکم فاتوا حرثکم؛ زنان شما کشتزار شمایند، پس بیابید کشتزار خود را هر جا خواسته باشید» (بقره: ۲۲۳). در این آیه نه تنها لحن خطاب متوجه مرد است و نه تنها با کلمه «أنی شئتم» موضوع در اختیار

مرد گذاشته شده است بلکه خداوند عمل مقاربت را یا به اعتبار اصل آنکه یادآوری نعمت های الهی است و یا به اعتبار کشتزار بودن و فرزند درست کردن عمل خیری دانسته است که ثوابش برای آخرت انسان ذخیره می شود و ذخیره کردن اعمال نیکو برای آخرت مقید به تعداد کم یا محدودیت های دیگر نیست. خداوند در قرآن فرمود: «احل لكم ليله الصيام الرفث الی نساءکم هن لباس لکم و انتم لباس لهن» (بقره: ۱۸۷). این آیه کریم به تنهایی همه چیز را در موضوع مورد بحث بیان فرموده است. خدای عزوجل از اینکه محدودیت مقاربت در ماه رمضان باعث گناه و نافرمانی مردان می شده است حکم حرمت محدودکنندگی را به لطف و کرمش از بندگان برداشته است و فرمود: «لا جناح علیکم ان تطلقتم النساء» (بقره: ۲۳۶) و در جای دیگر فرمود: «او لا مستم النساء فلم تجدوا ماء» (نساء: ۴۳). در تمام این آیات که سخن از مباشرت و مقاربت دارد مخاطب خداوند، مردان بوده اند و این آیات به درستی نشان می دهد که حق تمکین، حق مسلم مردان است (قاضی، ۱۳۸۰، ص ۱۴۰). با وجود این آیات چگونه می شود اختیار مقاربت را به زنان سپرد که مفهومش آن باشد که وقت بخواهند و مایل باشند نیاز جنسی شوهر را برآورده کنند.

اسلام با توجه به روحیه مرد و نیاز جنسی او به مرد حق می دهد که در هر زمان که بخواهد از همسرش بهره گیری کند و خود را ارضا کند و زن را موظف کرده است در صورت نیاز شوهر به این امر پاسخ گو باشد و تسلیم وی شود و تمکین کند. در صورت تمکین نکردن، زن، ناشزه (یعنی نافرمانبردار) شده و ممکن است در آخر باعث ازهم پاشیدگی زندگی زناشویی شود. (صالحی، ۱۳۸۳، ص ۲۵). به هر حال مهمترین وظیفه زوجه، جلب رضایت شوهر به ویژه از راه تمکین نسبت به وی است؛ زیرا در صورت عدم تمکین، نقض غرض حاصل می شود و منظور واقعی ازدواج و نکاح، عملی نمی شود و چه بسا از اثر عدم تمکین زوجه، نفقه وی قطع شود؛ زیرا زوج می تواند در صورتی که از ناحیه زوجه خود عدم تمکین ببیند نفقه او را قطع کند و تا علم و یقین حاصل نکند و قطعیت از برای او پیدا نشود که زوجه نسبت به خودش تمکین خواهد نمود یا نه، می تواند از دادن نفقه به زوجه امتناع ورزد (محقق، ۱۳۶۰، ص ۸۵).

۲-۸. اطاعت زن از شوهر

اولین وظیفه زن و حق مرد، اطاعت کردن زن از همسر خویش است. (صالحی، ۱۳۸۳، ص ۲۵) آیه ذیل وظیفه زنان را بیان می‌کند: «فالصالحات قانتات حافظات للغیب بما حفظ الله و الاتی تخافون نشوزهن فعظوهن؛ پس زنان درستکار، فرمانبردارند به پاس آنچه خدا (برای آنان) حفظ کرده، اسرار (شوهران خود) را حفظ می‌کنند و زنانی را که از نافرمانی آنان بیم دارید (نخست) پندشان دهید» (نساء: ۳۴). علامه طباطبایی اطاعت در این آیه را به اطاعت زن در مورد استمتاع و هم‌خوابگی محدود کرده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲/۴۱۶)، اما استاد مطهری، تمکین را اطاعت کامل و تام زن از شوهر می‌داند و می‌گوید: «زن (غیر ناشزه) علاوه بر تمکین در مقابل استمتاع باید مطیع تام و تمام زوج باشد و بدون اجازه او حتی برای عیادت والدین خویش از خانه خارج نگردد» (مطهری، ۱۳۷۴، ص ۲۹۷). برخی از تفاسیر، معانی صالحات قانتات را این‌گونه می‌دانند: «این زنان شایسته از خدا و شوهرانشان اطاعت می‌کنند» (طبرسی، ۱۴۱۵، ۲/۴۳). در بعضی روایات، حقوق همسر این عبارت آمده است که زن موظف به اطاعت و فرمانبرداری از شوهر است. در سخنی از رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وارد شده است که فرمود: «لا تَوَدِّي المرأةَ حَقَّ اللهُ عَزَّوَجَلَّ حتى تَوَدِّي حَقَّ زوجها؛ زن حق خداوند را ادا نمی‌کند مگر زمانی که حق شوهرش را ادا کند». زن اگر حق شوهرش را رعایت نکند در واقع حق الله را زیر پا گذاشته است. رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ برای حقوق مرد تا این مقدار حرمت قائل شده است که هیچ دلیلی ندارد جز اینکه کانون خانواده از منظر معارف دین، یکی از مقدس‌ترین بنیان‌های اجتماعی است که اگر قداست و حرمتش محفوظ بماند سایر کانون‌های اجتماع نیز استوار و مستحکم خواهد بود؛ زیرا اولین بنیان اجتماعی، زندگی مشترک است.

۳-۸. حفظ عفت

یکی دیگر از حقوق مسلم شوهر آن است که زوجه، عفت و سلامت خود را برای همسرش حفظ کند و آنچه در محرمیت و انحصار اوست نزد احدی آشکار نسازد و خود را از جمیع ناپاکی‌ها و زشتی‌ها منزّه دارد چنان که دستور فرموده: «والذین هم لفروجهم حافظون الا علی ازواجهم» (مؤمنون: ۶). «والحافظین

فروجهم والحافظات» و «و يحفظن فروجهن» (نور: ۳۱). از وظایف دیگر زنان آن است که از آرایش و زینت به خاطر جلب مردان بیگانه دوری جویند و نیز از آشکارکردن مواضع زینت در انتظار عمومی جلوگیری کنند: «وليضربن بخمرهن علی جیوبهن» (نور: ۳۱).

۸-۴. حفظ منافع و اموال شوهر

از دیگر حقوقی که مرد از آن برخوردار است حفظ منافع و اموالش است که باید توسط زن رعایت شود. در آیه ۳۴ از سوره مبارکه نساء به آن اشاره شده است: «والحافظات للغيب بما حفظ الله». در تفسیر این آیه موارد متعددی ذکر شده است از جمله:

حفظ اسراری که بین او و شوهرش بوده؛

حفظ نفس و فروج از بیگانه؛

حفظ اولاد شوهر. (یزدی، ۱۳۷۴، ۴۲/۲)

علامه نیز در تفسیر این آیه می گوید: «بر زنان واجب است که جانب خود را در همه چیزهایی که متعلق حق شوهران است در غیاب آنان حفظ کنند». (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۴/۳۱۶) در تفسیر آیه ۲۲۸ بقره نیز حفظ نفس و مال زوج و خارج نشدن از منزل بدون اذن شوهر (یزدی، ۱۳۷۴، ۲/۷۳) از حقوق مرد شمرده شده است، پس وقتی شوهر از خانه خارج می شود زن باید امانت دار و حافظ اموال او باشد و شوهرش را در امنیت خانه مطمئن کند.

۸-۵. سرپرستی خانواده

از نظر حقوقی، خانواده به عنوان يك واحد اجتماعی مانند هر اجتماع دیگر، نیاز به يك سرپرست دارد و از آنجا که اسلام خانواده را اساس جامعه می داند توجه فراوانی به پی ریزی درست بنیان خانواده دارد تا از این رهگذر، استحکام و سلامت جامعه را تضمین کند.

اسلام در عین توجه بسیار به گسترش و تعمیق عواطف در میان اعضای خانواده و طرح آن به عنوان يك اصل حاکم بر رفتار خانوادگی، اصل سرپرستی مرد بر نهاد خانواده را مطرح می کند تا در مواردی که مشکلات خانوادگی از طریق برخوردهای عاطفی برطرف نمی شود با این اصل برطرف شود. در اندیشه

امام سجاد علیه السلام مدیریت خانواده به شوهر اعطا شده است: «و اگرچه حق تو برعهده او (زن) سخت تر و فرمان پذیری از تو در آنچه دوست می داری و ناپسند می شماری تا جایی که گناه نباشد. بر او لازم تر است» (حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۶۲). البته سرپرستی مرد در خانواده به معنای مطلق بودن فرمانروایی او در محیط خانواده نیست که به دلخواه فرمان دهد و زن مانند برده ای مطیع و تسلیم او باشد. بنابراین، همان گونه که برای تحکیم بنیاد خانواده وجود يك سرپرست، ضروری است و بدون آن، خانواده به سستی و تزلزل می گراید خودسری ها، خودکامگی ها، خودمحوری ها و اعمال زور و قدرت بی جا نیز بنیاد خانواده را متزلزل خواهد کرد. اسلام می کوشد از طریق تلفیق قدرت با ویژگی های اخلاقی مانند فروتنی، مهرورزی و گذشت، رابطه زن و شوهر را تا جایی که امکان دارد، تلطیف کند و از تبدیل شدن آن به يك رابطه زورمدارانه جلوگیری کند.

امام سجاد علیه السلام فرمود: «اگرچه حق تو (شوهر) برعهده او سخت تر و فرمان پذیری از تو در آنچه دوست می داری و ناپسند می شماری. تا جایی که گناه نباشد. بر او لازم تر است، ولی زن نیز حق مهرورزی و همدمی دارد و حق دارد که آرامشش در برآوردن لذتی که در انجامش ناگزیر است، فراهم شود». (حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۶۲) در این روایت امام سجاد علیه السلام در راستای محدودسازی قدرت مردان، توسل به شیوه های تربیتی و اخلاقی را اولویت خود قرار داده است و بعد از توصیه به اطاعت زن از شوهر خود، مهرورزی و همدلی با زن را حق وی بیان می فرماید و از این طریق به تلفیق قدرت با آموزه های اخلاقی می پردازد و از آسیب های احتمالی قدرت برای مرد جلوگیری می کند و بدین گونه الگویی مطلوب از مدیریت در این نهاد مقدس ترسیم می کند.

۹. نتیجه گیری

خانواده نهادی مقدس و عظیم است که می تواند افراد خود را به سعادت یا شقاوت بکشاند. زن و مرد که عضو اصلی و مهم خانواده را تشکیل می دهند باید راهی را برگزینند که در آن سعادت افراد خانواده ملاک باشد. از این رو حقوق زوجین در خانواده باید سرلوحه کارها قرار گیرد و هر يك از زوجین باید تلاش

کنند و وظایف خود را به خوبی انجام دهند. نوشتار حاضر، حقوق زوجین در اندیشه امام سجاد علیه السلام را در سه بخش بررسی کرده است:

بخش حقوق مشترک زوجین شامل: مالکیت اقتصادی، توارث، حسن معاشرت، تأمین نیازهای جنسی، آراستگی ظاهر، احترام متقابل و...؛

حقوق اختصاصی زن بر مرد شامل: مهریه، نفقه، مضاجعت، خوش رفتاری مرد نسبت به زن و...؛

حقوق اختصاصی مرد بر زن شامل: تمکین، اطاعت از شوهر، حفظ اموال شوهر، سرپرستی خانواده

و....

فهرست منابع

* قرآن کریم.

۱. استاد ملک، فاطمه (۱۳۸۱). زن در قرآن مجید. تهران: برگ زیتون.
۲. حرانی، ابن شعبه (۱۴۰۴). تحف العقول. قم: جامعه مدرسین.
۳. حرعاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۴. حیدری، مجتبی (بی تا). دینداری و رضامندی خانوادگی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
۵. دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۹). لغت نامه دهخدا. بی جا: چاپ سیروس.
۶. رشیدیپور، مجید (۱۳۸۸). عوامل استحکام خانواده. تهران: انجمن اولیاء و مربیان.
۷. سالاری فر، محمدرضا (۱۳۸۵). درآمدی بر نظام خانواده در اسلام. قم: هاجر.
۸. صالحی، مرضیه (۱۳۸۳). جایگاه زن در قرآن و تورات. نشریه بینات، سال یازدهم، ۲، ۱۷، ۴۱.
۹. صدوق، محمدبن علی بن بابویه (۱۳۶۲). الخصال. قم: جامعه مدرسین.
۱۰. صدوق، محمدبن علی بن بابویه (۱۴۱۳). من لا یحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۱۱. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان. مترجم: موسوی همدانی. سیدمحمدباقر. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۰). مکارم الأخلاق. قم: شریف رضی.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۵). مشکاه الأنوار فی غرر الأخبار. نجف: حیدریه.
۱۴. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۵). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه اعلمی للمطبوعات.
۱۵. طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن (۱۴۱۴). الأملی (للشیخ الطوسی). قم: دار الثقافة.
۱۶. فضل الله، محمدحسین (۱۳۷۸). نقش و جایگاه زن در حقوق اسلامی. مترجم: فقهی زاده، عبدالهادی. تهران: دادگستر.
۱۷. قاضی، حسن (۱۳۸۰). ازدواج دائم، مجدد، موقت و آثار فردی، اجتماعی، مذهبی و حقوقی آن. تهران: منیر.

۱۸. کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). *الکافی (ط - الإسلامية)*. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۱۹. مجلسی، محمد تقی (۱۴۰۴). *بحار الانوار*. بیروت: مؤسسه الوفا.
۲۰. محقق حلی، نجم الدین جعفر بن حسن (۱۴۰۸). *شرایع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام*. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۲۱. محقق، محمد باقر (۱۳۶۰). *حقوق مدنی زوجین*. تهران: بنیاد قرآن.
۲۲. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۹). *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*. قم: دار الحدیث.
۲۳. مصباح، محمد تقی (۱۳۸۰). *اخلاق در قرآن*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
۲۴. مطهری، مرتضی (۱۳۷۴). *نظام حقوق زن در اسلام*. تهران: انتشارات صدرا.
۲۵. مغربی، نعمان بن محمد تمیمی (۱۳۸۵). *دعائم الإسلام*. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۲۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۷. موریش، ایور (۱۳۷۳). *درآمدی بر جامعه شناسی تعلیم و تربیت*. مترجم: سرمد، غلامعلی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۸. نصیرزاده، قاسم (۱۳۸۲). *سیری در رساله حقوق امام سجاد علیه السلام*. قم: فرهنگ آفتاب.
۲۹. نورحسن فتیده، طاهره (۱۳۷۹). *حقوق زن در قرآن*. تهران: فرهنگ گستر.
۳۰. نوری محدث، میرزا حسین (۱۴۰۸). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. بیروت: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۳۱. نیک، سکینه (۱۳۷۵). *حقوق زن و شوهر در اسلام*. بی جا: مرکز نشر طلیعه.
۳۲. یزدی، محمد (۱۳۷۴). *فقه القرآن*. قم: مؤسسه اسماعیلیان.